

§ 8.

ЗАСАДИ ХРИСТИЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО.

Петрів О. П

Проаналізовано погляди Митрополита Андрея Шептицького на християнське виховання української молоді, якому він надавав важливого значення поряд з патріотичним та моральним вихованням. На думку митрополита, основну роль у християнському вихованні відіграють сім'я, школа та церква.

Ключові слова: Митрополит Андрей Шептицький, християнське виховання, сім'я, батьки, Батьківщина.

Основоположні принципи українського виховання з прадавніх часів базувалися на усталених моральних та духовно-культурних цінностях, основою яких була християнська традиція. Відтак одним із найбільш дієвих чинників національної педагогічної системи був і залишається релігійно-церковний фактор. З огляду на це вкрай важливим є звернення до філософсько-богословської спадщини Митрополита Андрея Шептицького – Великого Українця, думки якого, як ніколи, є сьогодні вкрай актуальними. Криза духовності, родинно-сімейної сфери, знецінення базових моральних постулатів вимагають негайної корекції системи національного виховання та її переорієнтації у царину християнських моральних вартостей.

Засадничу роль у вихованні підростаючого покоління Митрополит Андрей Шептицький відводив сім'ї та родині. Саме вона, на його думку, є основним осердям християнського виховання. «Найважливішою справою для Церкви, народу і родини» та «строгим обов'язком» сім'ї він називав плекання духовності молодих людей [19]. Родинну домівку Владика Андрей вважав «першою і найважливішою школою, в якій діти...мають навчитися любити Бога й людей» [19].

У своїх роздумах про виховання Митрополит вдається до алегоричного, відтак більш доступного для розуміння порівняння, в якому ототожнює маленьку дитину з рослиною. Вона, приходячи у цей світ, потребує «сонця і роси згори – та доброї землі здолу». «Сонцем» є «любов батьків», їх дбайливість та молитви, а «росою» – «перші науки» батьків, їх особистий приклад у повсякденності, які дитина повинна зрозуміти і засвоїти на все життя [19].

Особливо акцентував Митрополит на необхідності дотримання «здорових» засад у практиці сімейного виховання. «Першим словом матері», на його думку, повинно бути «слово любові», а «першою наукою» – «Божа наука». Відтак бачимо, що особливий наголос робиться на необхідності релігійної спрямованості виховання дітей у родині. Саме від неї, стверджував Андрей Шептицький, залежить «щастя й нещастя дитини». Батьківська наука – скарб, який залишається дитині на все життя, а батьки, зазначав Митрополит, є «душпастирями» та «проповідниками Божими», які формують «спасенні моральні переконання правди та добра» [19].

Від того, на скільки ефективною та успішною буде традиція сімейного виховання дитини, безпосередньо залежатиме, наскільки зреалізованою, успішною та щасливою буде дитина у своєму подальшому житті, а також те, яку користь принесе «батькам, Церкві та Батьківщині», як працюватиме для добра та прослави свого народу.

Зазначимо, що роздуми про принципи сімейно-родинного виховання Митрополита Андрея припадають, почасти, і на період, коли радянський режим унеможлиблював релігійну спрямованість виховного процесу у школах. За цих обставин, владику особливу надію покладав на практику виховання християнських моральних вартостей саме у родині. Він з пересторогою звертався до батьків – «від Вашої праці залежить майбутнє дітей, їхнє щастя та Ваша старість. Бо хто ж не знає як гірко можуть плакати родителі над недобрими синами, доньками ».

Особливо актуальним є нагадування Митрополита про необхідність спільної ранкової та вечірньої сімейної молитви вголос. Кожне слово такого молитовного звернення є «дверима до неба», «підносить душу від болота матеріального життя...до чогось вищого та святого».

Звертаючись до старших дітей у родині, Митрополит просить їх вчити молодших братиків та сестричок хреститися, молитись, особистим прикладом показувати правила доброї поведінки, перестерігати перед злом. Така «дитяча педагогіка» допоможе маленьким «вчителям» найкраще засвоїти моральні засади, адже, як іронічно зауважував А. Шептицький, «немає кращої школи, як інших учити» [20].

Митрополит Андрей, вибудовуючи візію християнського сімейно-родинного виховання, визначив комплексність та пріоритетність чинників виховного процесу. Первинне право у вихованні, на його думку, належить батькам. Саме вони мають обов'язок вирішувати питання шкільного навчання, віросповідання тощо. Друге місце у справі виховання дітей має Церква, на третій позиції – держава. Ефективність виховного процесу, на думку Андрея Шептицького, може бути досягнута лише за умови солідарної співпраці. Державні чинники повинні забезпечувати та гарантувати національно-культурну та релігійну ідентичність виховного процесу: «в наших школах діти повинні вчитись по-нашому, по-українськи», а «вчителі повинні бути нашого віросповідання та нашого обряду» [7]. Церква ж повинна співдіяти родині у справі морального виховання дітей через проведення катехизації та душпастирського навчання.

У молитві Митрополита Андрея Шептицького «За Україну і український нарід» є рядки про виховне становлення молоді: «Всемогучий Боже і Царю всесвіту, Спасителю наш, Ісусе Христе, що всім серцем любиш увесь людський рід і своїм безмежним промислом опікуєшся кожним народом зосібна! ... Заопікуйся його молоддю, щоб не тратила ласки святого Хрещення, щоб

одержувала в родині й школі основне християнське виховання і виходила на пожиточних синів свого народу. ... Амінь».

Андрей Шептицький наголошував, що виховання дітей та молоді є основою нашого майбутнього. Дбаючи за майбутнє, необхідно дбати про належне виховання. Митрополит подав для цього не лише теоретичний напрямок, а й власним життєвим прикладом показав, що і як саме потрібно робити.

Сьогодні українська педагогіка перебуває у пошуку орієнтирів для формування сучасної успішної виховної системи. Надзвичайно цінні вказівки та ретельно продумані і представлені виховні методологічні принципи можемо почерпнути з морально-пастирських послань Митрополита Шептицького. Митрополит Галицький дбав за дітей та молодь різного соціального стану, прагнув, аби усі здобули не лише належне інтелектуальне виховання, а й релігійне та національне. Андрей Шептицький наголошував, що у вихованні потрібно враховувати усі моменти, а не лише інтелектуальний, релігійний, тілесний чи патріотичний.

Праці Слуги Божого містять практичні вказівки щодо виховання дітей та молоді. У Пастирських Посланнях Митрополита Андрея Шептицького можемо простежити, що в Україні існував самобутній християнський погляд на виховання дітей і молоді, що має велике практичне значення для сучасної педагогіки. У них наголошується, що метою освіти є всесторонній розвиток особистості як найвищої цінності суспільства, вдосконалення її талантів, розумових і фізичних здібностей та виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору. У своїх Пастирських Посланнях Андрей Шептицький закликав, щоб усі давали приклад християнського життя, любові до свого народу, правдивого патріотизму. Він писав: «У християнських народів нема більш виховної сили над силу Церкви. Вона виховує народи, вона вціплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які роблять з неї доброго патріота і мудрого громадянина... Поза Церквою є ще інституції, що є добрими школами громадських чеснот. Тими інституціями є родина, громада та добровільні об'єднання і

спільноти людей. Вони є знаменитими школами громадських чеснот, бо вони є тими органічними клітинами, з яких складається всенаціональний організм» [2, 56].

Митрополит Андрей не нехтував здобутками педагогічної науки, а наголошував, що Церква не може стояти осторонь виховання дітей і молоді, адже це її покликання та місія. На жаль, і дотепер шкільні підручники заповнені «істинами» на кшталт протистояння науки і релігії, які сіють ненависть і ворожнечу. Щоб позбутися того духа розколу і ненависті, який спричинює, що українець українцеві – ворог, мусимо дати українському народові єдність. Духовні заповіді Андрея Шептицького сприяють консолідації сучасної української Нації. «Від виховної сили Церкви, – писав Митрополит Андрей, – в якому краю чи народі, від напруженості виховної праці духовенства над молоддю та в проповіданні Євангелія і поясненні християнських чеснот у великій мірі залежить могутність України» [4, 12].

В контексті нинішніх процесів модернізації і консолідації української нації є візії Митрополита Андрея Шептицького щодо духовних процесів в Україні, націєтворчих і державотворчих. Зокрема – в царині консолідації української нації – у посланні до духовенства «Наша програма» (1899 р.) Андрей Шептицький писав: «Я українець з діда-прадіда. А Церкву нашу та й святий наш обряд полюбив я цілим серцем, присвятивши для Божої справи ціле життя» [7, 41]. «У християнських народах нема більш виховної сили над силу Церкви. Вона то виховує народи, вона вщиплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які зроблять з неї доброго патріота і мудрого громадянина. Очевидно, робить це передовсім родина. Але й батьки християнина, виховуючи дітей, роблять це під проводом і за вказівками церкви. Вона то, проповідуючи Євангеліє, безнастанно пригадує батькам їх обов'язки і різні сторінки їх праці супроти дітей. Та праця батьків і церкви безконечно важка, вона вимагає довгих змагань, безлічі жертв, прикладу цілого життя, безнастанної дбайливості і чуйної уваги на великі прояви життя дитини, заки дитина виросте на громадянина, свідомого всіх своїх

обов'язків супроти Бога, родини, ближніх і України, заки з дитини зробиться повнолітній, повноправний і повноумний громадянин, треба безмірної праці. Скільки ж її треба до того, щоб виховати цілу суспільність, увесь нарід? Заки весь нарід перейметься наукою Євангелія і кожна одиниця в народі буде таким повноправним і повноумним громадянином, треба праці Церкви і родини впродовж довгі століття» [6, 20].

Християнські заповіді любові до ближнього, пошани батьків були основою етико-морального світогляду Митрополита. А. Шептицький спонукав до виховання у дітей пошани до старших: «Хто відкидає авторитет старших – легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі» [7, 360]. Наголошуючи на цінності досвіду старших поколінь, Митрополит Галицький вважав його основою для будівництва майбутнього України. В одинадцятому листі сина до матері під назвою «Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю» Андрей Шептицький пише: «Моя кохана Мамо, для мене довго-довго було своєрідною загадкою, як це можливо, щоб упродовж століть український нарід, цей убогий сільський люд, наражений на безнастанні напади турків чи татар, на фізичне і моральне нищення чужих мовою і вірою окупантів, наражений на страшні наслідки частих воєн, без керми і вітрил зміг зберегти свою, йому тільки притаманну духовність, виявом якої є український іконопис, українське мистецтво, своїх мистців-артистів, свої цілі школи іконописців, про які Європа нічого не знала й про які досі не знає і ще довго не хотітиме знати, хоч буде примушена обставинами пізнати Україну». На усе життя у вірного сина України залишилась вдячність за батьківське слово та християнське виховання.

Родина – це не є витвір людини, а Бога, створений на праобраз Пресвятої Трійці, в якій батько є образом Бога – Отця, мати – знаком Святого Духа, а дитина образ Сина Божого. Родина є домашньою церквою, в якій батьки стають немов священики, які навчають дітей, формують в дитячій душі тверді критерії добра, а інколи, на жаль, і зла. Дитина не завжди сама спроможна відрізнити

добро від зла. Тому саме батьки мають явити дитині уроки і настанови, які посилає Бог. Але для цього потрібно бути відкритим для Бога.

«Пам'ятайте, що християнське виховання є більшим добром, ніж усі добра світу! Коли б ви навіть не мали що лишити своїм дітям, - то як тільки подали їм справжню побожність, як тільки встерegli їх від неморальності, то лишаєте їм у спадщині найбільше добро, яке тільки можете їм дати» – наголошував Андрей Шептицький. Кожне слово Митрополита є наболіле станом проблем, що торкалися суспільства, батьків, дітей, які є актуальними завжди.

Сьогодні, коли мова йде про проблеми сімей, подвоюється глибина відповідальності всіх, хто покликаний не роз'єднувати те, що Бог з'єднав. Однією з найдавніших інституцій та найважливішою ланкою суспільства є сім'я. Особливе, відповідальне і найбільш значуще у цій справі місце відводиться батькові. Батько має бути апостолом у сім'ї. Імідж чоловіка повсякчас має підтримувати його дружина. На жаль, такі сім'ї стають великою рідкістю. Матері перебирають на себе обов'язки батьків, і тим самим усувають їх від відповідальності. А батько, відчуваючи, що його втручання не є обов'язковим, самоусувається. Величезна роль матері, яка символічно тримає три кути дому, полягає у прищепленні любові і взаємоповаги. Гідне пошанування один одного є найкращим прикладом наслідування для дітей.

У своїй творчій спадщині Митрополит Андрей Шептицький чітко розмежовує обов'язки чоловіка та жінки у подружжі. На його думку, неможливо їм обом водночас бути головою родини; жоден із них не прислухався б тоді до іншого, не брав би до уваги його порад. Така паритетність ніколи не приведе ні до справжнього проводу, ні до справжнього єднання між чоловіком та жінкою. Ось тому чоловік, що «з природи має більшу силу» [19, 21], є головою родини. До його обов'язків насамперед належить всебічна турбота про родину, а особливо – про атмосферу взаємин між її членами. Шептицький виразно підкреслює важливість закону сімейної

любові, «який нормує взаємні права та обов'язки подругів і береже їх, одну і другу сторони, від взаємної кривди» [19, 21]. Таким чином, турбота про любов у родині є першою чеснотою, яку чоловік повинен у собі виховувати, щоб належно виконувати свої функції.

Як голова родини чоловік повинен дбати про забезпечення її матеріальних потреб, багато працювати і бути працьовитим. Ще перед створенням людини Бог вказує на покликання чоловіка бути впорядником землі (Бут. 2:5) та пізніше осаджує його у Едемському саду, щоб доглядати його (Бут. 2:15). Митрополит роз'яснює: чоловік покликаний Богом до праці і той працює краще, для кого «праця не є лише орудником до осягнення уживання, але і обов'язком наложеним від Бога. Така праця приносить не тільки дочасне добро, але і вічну нагороду» [6, 79].

Часто голова християнської родини так переймається її добробутом, що й забуває про духовне виховання. Небезпечно, навчає Слуга Божий Андрей, для чоловіка і батька родини клопотатися матеріальними потребами дружини і дітей та нехтувати духовними. Мета людської праці інша: «Отець родини працює, дбає о добра, щадить і думає о тім, що лишити дітям, але не забуває, що вічне спасення важніше від всіх дочасних дібр» [8, 760]. В іншому місці додає: «Праця, хоч як потрібна, не є сама в собі метою життя, що вона має вести чоловіка до Бога, що чоловік має в житті працювати, щоби заслужити на нагороду в небі... І оводчі нашої праці є Божим даром. Їх треба так уживати, щоб вони не віддаляли від Бога, а до Бога вели» [16, 26].

У світлі цих слів зрозуміло, які катастрофічні наслідки матиме занедбання батьками тої істини, що їхні діти є наслідниками вічності, що одного дня вони змушені будуть скласти звіт про свої вчинки перед Богом і що мають унаслідувати життя після смерті. Кир Андрей застерігає: «Як кому Бог дав діти, вложив на него великий обов'язок ті діти по-Божому виховувати. Колись на страшнім суді зажадає Бог строгого рахунку від родичів, що о свої діти мало дбали» [17, 65].

Одним із найбільших обов'язків батька є духовний провід для родини, а його покликанням – доносити духовні цінності до дітей. Батько у сім'ї має бути символом та представником Божої влади. Звертаючись до Бога як до Батька, діти (особливо в період формування) можуть скласти собі уяву про Небесного Отця, взираючись на приклад їхнього земного батька. Батько ніколи не повинен соромитися визнавати Бога не лише у своєму серці, але і як батько родини [19, 33]. Митрополит Шептицький підкреслює важливість поведінки батька у родині, яка завжди служить дітям за приклад. Батькові слова та вчинки є першим законом у житті дитини. Тому «бідна та дитина, що вже замолоду навчилася від батька всякого безправства! Що вже від тепер привикає до неладу та непорядку, що вже від малку починає красти, пити, ненавидіти людей та легковажити власну честь та совість!» [19, 28].

Будучи духовним провідником у домі, в обов'язки батька входить виховання дітей у дисципліні. Слуга Божий Андрей бачить щастя дітей у доброму провіді батька, який знає, коли і як вказати на погані вчинки дітей. Він мусить розуміти те, що всі люди народжуються з гріховною природою: «Щаслива та дитина, що, зростаючи, одержує від батька здорову науку! Що вже за першим разом, як тільки, мимоволі, не знаючи ще, чи вільно чи ні, сягнула по чуже добро, а зараз таки почула від батька це важне слово: «Цього не вільно! То гріх! То не добре!» Бо від тої хвили вона вже встидається красти! Словом: вона навчилася (чого й старих ніхто не навчить хоч би й який вчений чи мудрець цілими годинами навіть учив!), чим є для народу чесність!» [19, 29].

Цілком зрозуміло, що великим обов'язком батька є оберігати дитину від гріховного зросту. Батько повинен контролювати вчинки дитини, що також включає винагороду за добрі діла та покарання за погані. Користь від покарання полягає у тому, щоб встановити відповідний страх до відповідальності та поваги до тих, хто керує.

«Авторитет батька це виразний образ авторитету Бога Сотворителя, тому послух для нього має віддаватися у Господі»

(Еф. 6:1), себто для Бога, з послуху для Божого закону, з любови для того «Отця, що на Небі» [16, 170].

Це допомагає дитині зрозуміти та повірити в реальність Божого покарання. Поза тим батько родини у своєму покаранні має наслідувати приклад милосердного Небесного Отця: «Коли прийдеться означити, на чому саме та карність полягає, треба б, здається сказати, що вона не в зовнішній якійсь строгості, а радше в тому, що син мусить ясно знати, що є такі промахи, яких батько не простить, які рівнялися б цілковитим зіванням зв'язи з батьком і заслуговували б на прокляття... Безперечно, батько мусить наслідувати милосерного Небесного Вітця; мусить прощати не тільки ті промахи, у які і праведний щодня впадає, але й правдиві упадки, й тяжкі гріхи. Але мусить їх прощати так, як Бог, жадаючи і покаяння, і задосить учинення, і поправи» [15, 247–248].

Слуга Божий Андрей радить чоловікові та батькові християнської родини, який є фізично сильним і, при потребі, може охороняти свою родину, бути таким же сильним духовно. А щоб кріпитися духовно, він потребує допомоги від Бога, яку може випросити для себе в молитві. Дуже важливо, щоб голова християнської родини молився за власну родину. Бог довірив йому жінку та дітей, і до його обов'язків належить молитися за них і разом з ними [19, 33-34]. Оскільки чоловік є відповідальним за провадження молитви у родині, то молитви “нехай читає голосно, поволі і так виразно, щоб всі за ним могли повторити слово по слову” [17, 70].

Митрополит Шептицький, аналізуючи важливість та якість молитви батька-християнина, вказує також на духовний зріст родини. Якщо голова родини нехтує щоденними молитвами, то є небезпека, що і діти, якщо не дружина, будуть наслідувати його приклад нехтування молитов [13, 223].

Слуга Божий Андрей не лише наголошував на важливості молитви в родинному житті, але й особисто уклав кілька таких молитов. Ще перед своїм вступом до монастиря, він 23 травня 1888 р. написав такий текст молитовного прохання до Господа: “Дай їй

[християнській родині] батьків, що відверто й завзято визнавали би Твою святу віру і жили би згідно з Твоїми заповідями. Щоби вони могли за ту віру віддати своє життя так, як св. Йосафат” [1, 84].

Згодом, уже будучи Митрополитом Галицьким, Шептицький неодноразово доповнює текст цієї молитви: “Най [Христос] дає нам християнських отців родини, мудрих впроводі, святих в примірі, ощадливих, працьовитих, жертволюбивих, де йде о загальне добро, солідарних в народній праці, сильних в пересвідченнях, а сміливих в їх обороні...” [10, 208]. “Дай нам таких батьків, які голосно й відверто признавалися б до божественної твоєї євангелії і до твоєї служби. Дай нам батьків, які для своїх дружин були б прикладом християнського життя, правдивими опікунами та добрими провідниками в житті...” [9, 82]. “Хай дасть українським народам батьків, що були би для потомства прикладом громадянських чеснот жертвенної праці для Батьківщини і мудрої ради в громадських справах...” [12, 378].

Митрополит Андрей Шептицький у своїх творах підкреслював провідну роль чоловіка у родині, особливо наголошуючи на її духовному вимірі та неабиякій відповідальності за належне виконання своїх обов’язків. Ці обов’язки, покладені на плечі чоловіка-батька у родині, не є легкими, та все ж можливими до виконання, при умові, що чоловік центром своєї діяльності матиме Бога та керуватиметься його святими заповідями, серед яких найпершою є заповідь любові.

Актуальність розмірковувань Митрополита Андрея Шептицького про засади сімейно-родинного та християнського виховання сьогодні є очевидною. За умови соціально-політичної кризи, військового конфлікту на Сході країни питання духовності й моралі, моральних цінностей особливо загострюються. Саме родина та сім’я у співдії з церквою та державою повинні забезпечити виховання генерації молодих українців-патріотів, морально та духовно стійкої молоді, для якої поняття моральності, національно-державної та культурної ідентичності є пріоритетними.

Джерела та література

1. Горкільльо М. Митрополит Андрей Шептицький – великий апостол церковної єдності / М. Горкільльо // Логос. – 1961. – Т. XII. – № 2. – С. 81–93.
2. Курляк І. Шептицький як меценат національної освіти / І. Курляк, С. Лаба // Сучасне українське виховання. Матеріали науково-практ. конф. Дрогобич, 1996. Львів, 1997. – С. 54–62.
3. Рибак Ю. «Рерум Новарум» та Митрополит Шептицький / Ю. Рибак // Дзвони. – 1980. – № 3–4. – С. 75–84.
4. Суханова З. «Я буду за вас молитися» / З.Суханова, Н.Матлашенко // Людина і світ. – 1990. – №11. – С. 10–16.
1. 5. Тимчишин Б. Роль та обов'язки чоловіка-батька в християнській родині у творах Митрополита Андрея Шептицького / Б. Тимчишин // [Наукові записки \[Національного університету «Острозька академія»\]. Сер. : Філософія.](#) – 2011. – Вип. 8. – С. 301–313.
5. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / Андрей Шептицький. – Львів, 1991. – С. 3–34.
6. Шептицький А. Заклик до покаяння у Великий Піст / Андрей Шептицький // Шептицький А. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С.366–367.
7. Шептицький А. Канадійським русинам (Жовква, 1911) / Андрей Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. I: Пастирські послання 1899–1914 / Упор. О. Гайова та Р. Тереховський. – Львів: Артос, 2007. – С. 722–767.
8. Шептицький А. Молитва за українську родину / Андрей Шептицький // Прийдіте поклонімся. Молитовник. – Рим, 1991. – 1023 с.
9. Шептицький А. О відданю ся Христовій любові (25 травня 1909) / Андрей Шептицький // Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965. – Т. I. – 280 с.
10. Шептицький А. Пастирське послання «Слово до української молоді» (Львів 1932 р.) / Андрей Шептицький // Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. – Торонто, 1965. – Т. I. – С. 358–362.
11. Шептицький А. Побаження, поміщені у “Львівських вістях” (Львів, 21 квітня 1943) / Андрей Шептицький // Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації. – Йорктон: Голос Спасителя, 1969. – С. 376–378.
12. Шептицький А. Послання до духовенства на Великий піст 1935р. (ЛАЕВ: 15 лютого 1935) / Андрей Шептицький // Митрополит

- Андрей Шептицький. Твори – Орега (морально-пасторальні). – Рим: Український католицький університет, 1983. – С. 214–234.
13. Шептицький А. Послання про літургичне життя (ЛЖЕВ: 15 грудня 1934, 274–254) / Андрей Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Твори – Орега (морально-пасторальні). – Рим: Український католицький університет, 1983. – С. 208–214.
 14. Шептицький А. Про виховання (24 жовтня 1942) // Письма-послання Митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ з часів німецької окупації / Андрей Шептицький. – Йорктон: Голос Спасителя, 1969. – С. 231–253.
 15. Шептицький А. Про небезпеку занедбання потрібної праці (лютий 1940) // Письма-послання Митрополита Андрея. Відбитка з “Логосу” / Андрей Шептицький. – Йорктон: Голос Спасителя, 1961. – С. 25–28.
 16. Шептицький А. Про подружжя в родині (Крехів, 17 лютого, 1902) / Андрей Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. III: Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901–1914 / Упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – С. 53–74.
 17. Шептицький А. Про четверту Божу заповідь (31 жовтня 1941) / Андрей Шептицький // Протоколи засідань Львівських архієпархіальних соборів 1940–1944 рр. / Упор. А. Баб’як. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 168–198.
 18. Шептицький А. Християнська родина (Жовква, 1900) / Андрей Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Т. II: Церква і суспільне питання. – Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність / Упор. А. Кравчук. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 17–36.
 19. Шептицький А. Християнська школа для української молоді / Андрей Шептицький // Шептицький А. Твори (морально-пасторальні). – Рим, 1983. – С.81–82.

Summary

Andrey Sheptytsky's opinions regarding the Christian education of the Ukrainian youth have been reviewed in the paper. He attached a great importance to it alongside with the patriotic and the moral education. According to the Metropolitan, the school and the church play the leading in the Christian education.

Key words: Metropolitan Andrey Sheptytsky, Christian education, familie, homeland.